

© 2003 р. С. С. Сливка

Львівський інститут внутрішніх справ при НАВС України

ПРИРОДНО-ПРАВОВІ ДЖЕРЕЛА ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВІСТСЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ

Засновником класичної течії був французький філософ Огюст Конт, який і ввів у філософський обіг сам термін “позитивізму”.

Дух позитивізму означав передусім радикальну зміну цінностей: якщо в культурі феодального суспільства пріоритет віддавався небесному, а все земне розглядалось як низинне, то тепер, в умовах розвинутих ринкових відносин, пріоритетом було поставлено земне — тілесна природа людини, її практичні (матеріальні) інтереси і виробничо-перетворююча діяльність у матеріальному світі [6, с. 256]. Центральним принципом позитивізму стало твердження про те, що все істинне (позитивне) знання може бути одержане лише як результат окремих спеціальних наук і їх синтетичного об'єднання, у зв'язку з чим потреба в філософії як в особливій науці, що претендує на самостійне вивчення реальності, заперечувалась.

Позитивізм зразу ж відбився на юридичній науці, утворюючи при цьому новий, окремий напрям. Прихильники цього напряму обмежують завдання юриспруденції вивченням позитивного права (діючі нормативно-правові акти, право, встановлене державою, волею законодавця, на відміну від природного права). Юридичний позитивізм як одна із філософсько-правових концепцій протистоїть природному праву [1, с. 439].

Позитивізм, отже, породив атеїзм, соціалізм, комунізм, віру у “щасливе майбутнє” без природного права, віру у практичний розум людини, її силу в підкоренні явищ природи. До О. Конта юридичний позитивізм перебував у невідані, але його тенденції поступово виявлялись. Звичайно, не всі вчені-дослідники цього періоду були прихильниками позитивізму, але названа філософська течія певний вплив мала на світогляд будь-якої людини.

Метафізичне розуміння “зоряного неба”, морального закону кожної людини і дотримання норм цього закону у вигляді категоричного імперативу є основою природного права німецького філософа Імануїла Канта. Мораль залишається індивідуальною, але вона не повинна суперечити законам Всесвіту. Бумерангова дія моральних законів свідчить про несприйняття Всесвітом прояву суперечливих природному праву думок та дій, що являє собою своєрідний етичний постулат.

Тобто Кант розуміє природне право як сукупність норм, які наявні у свідомості людини, але не залежні від цієї свідомості, від досвіду людини. Природне право виникло до появи людини на світ, але людина може його усвідомити, керуватись ним як своєрідною “інструкцією життя”. Тому не дивно, що Кант вважав позитивне право як голову без мозку, яке часто відірване від природи з метою узурпації вільної волі людини без жодних договірних засад. Не завжди вимоги законодавця є правом, оскільки часто відсутні емпіричні принципи, систематичні знання принципів природного права. Ці принципи повинні диктувати свідомість, розум людини, в результаті чого природне право можна назвати приватним правом, а позитивне — публічним.

Природне право німецький філософ Йоган-Готліб Фіхте розуміє як проміжну ланку між природною стороною людини та її моральністю. Право, на його думку, повинно з'єднати необхідність природи і свободу духу. Цим воно сприяло б породженню людиною її “другої природи” — світу об'єктивної свободи, де вона перебувала у самій собі. Сама держава, згідно з Фіхте, є природним станом людини, а її закони не повинні бути нічим іншим, як реалізацією природного права. Тут з'єднуються ідея права та ідея справедливості, норма моралі і норма юридична. З погляду Фіхте, не існує природного права і природного стану як чогось закладеного від природи, але існує ідея права, ідея справедливості, що розкриває суть позитивного права [4, с. 185].

Тобто природне право як ідея, як проміжна ланка між людиною і її моральністю впливає на свободну волю людини, сприяє її визначенню і усвідомленню нею свого онтологічного призначення. Рациональне розуміння природного права призводить до позитивного права, яке повинно сприяти повній реалізації людини в суспільстві. Позитивне право повинно бути синхронним до природного права. Абсолютної тотожності досягнути між ними неможливо. Але намагання жити у злагоді з природою, її законами принесе те вище благо, якого часто люди хочуть досягнути. На жаль, розум людини, на думку Фіхте, завжди перебуває з природою в постійній боротьбі [8, с. 30]. Ця вічна про-

блема породжує проблеми позитивного права у регулюванні суспільних відносин.

Георг Вільгельм Фрідріх Гегель — один із найбільших представників німецької класичної філософії досліджував філософію права, яку вважав саме філософською, а не юридичною дисципліною. Тобто у нього позитивна юриспруденція є складовою частиною філософії [2, с. 488].

Це питання принципове, яке часто породжує дискусії між філософами і правниками, навіть філософами права (є дві спеціальності: право і філософія). На нашу думку, треба віддати належне античним дослідникам, які вважали правомірною таку послідовність наук: фізика, етика, математика, філософія, а потім інші науки. У кожній з цих наук об'єктом дослідження є природні закони. Фізика найпершою почала їх досліджувати, оскільки на них “тримається” світ. Фізичні процеси — це дія природних законів, без людей, а етика це духовні процеси, що стаються з людьми. Моральні норми повинні бути синхронними з нормами фізичних процесів, а це вже філософія права з юридичним ухилом, але з використанням філософської логіки. Тому філософія права може бути філософською наукою, але лише для філософів, а для юристів вона є і повинна бути юридичною наукою, оскільки потрібно використовувати норми природного права для формування норм позитивного права. Це зможе робити тільки юрист.

Гегель (як чистий філософ і богослов) природне право ототожнював з філософським правом. Під природним правом він розумів філософію позитивного права як права розумного за своїм поняттям [9, с. 489]. У нього не йдеться про природно-правові норми, а лише про філософське обґрунтування позитивного права, що він і називав природним правом.

У вступі до гегелівської “Філософії права” міститься положення німецького вченого: “Все дійсне розумне, все розумне дійсне”. Це положення викликало у свій час і продовжує викликати великі суперечки. Одні вбачають у цьому вислові філософську згоду деспотизму і поліцейської держави. Інші оцінюють його цілком інакше, закликаючи розуміти історію як проце [3, с. 299]. Головна метафізична гіпотеза Гегеля про те, що лише розумне насправді стає “дійсним”, має дуже мало сенсу. Воно хибує насамперед з погляду практичного критерію: як можна відрізнити “розумне” право від просто “випадкового” або “розумні державні структури” від “випадкових”? І де потрібно вести пошуки справедливості “форм та справ розуму”? Чи ми повинні вважати розумним просте існування народної правової свідомості? [5, с. 103]. На нашу думку, цю гегелівську тезу потрібно

проаналізувати з позицій позитивного права і з позицій природного права, поставивши запитання: що є дійсним і що є розумним?

Перша позиція безсумнівно призводить до критики, оскільки позитивне право хоча і є дійсним, але не завжди розумним. Хоча й тут можна вести дискусію про те, що шкідливі норми позитивного права, які суперечать здоровому глузду та природному праву не є довговічними, тому й можливо не дійсними, а також й нерозумними. Але дійсність не визначається часом, вона відображає реальність незважаючи на те скільки існувала негативна правова норма. Вона визначається тим, чи реально вона була, піддавалась реалізації, хоч ефекту в регулюванні суспільних відносин не приносила. Тобто в абсолютному аспекті ця норма не дійсна, а у відносному аспекті — дійсна і законодавцеві; державі в цілому вона видається розумною. Цей випадок свідчить про фальшиву дійсність і фальшиву розумність.

З позицій природного права означена теза заслуговує на увагу, оскільки природне право є дійсним і розумним (і навпаки). Однак позитивістам не так легко довести дійсність природного права. Вони твердять, що його не існувало і не існує, бо ніде не зафіксовано, не санкціоновано і т.д. Для цього посилаються на Гегеля. Отже, безспірний авторитет Гегеля вніс (або підсилив) серйозну дискусію про природне право, що негативно відбилося на вірі у всесильність позитивного права, його можливостях досконало врегулювати суспільні відносини.

Бентам Ієремія — англійський філософ і теоретик права та моралі є родоначальником теорії утилітаризму. У його теорії містяться філософські ідеї попередників у вигляді чотирьох постулатів: 1) отримання задоволення та виключення страждання складають смисл людської діяльності; 2) корисність — найбільш значний критерій оцінки всіх явищ; 3) мораль створюється усім тим, що орієнтується для отримання найбільшого щастя для найбільшої кількості людей; 4) максимізація всезагальної користі шляхом встановлення гармонії індивідуальних та суспільних інтересів [5, с. 359].

У розумінні права Бентам — послідовний юридичний позитивіст. Для нього право — аж ніяк не ідол, не справедливість, а свобода, воля суверена. Суб'єктивне право — основа закону, тоді як природне право — анахронізм, у якому закладено ідею неповаги до чинного права. З великою кількістю уточнень Бентам ладен був визнати концепцію природного права ідеалом, який визначає загальні принципи, але категорично виступав проти об'єднання, змішування природного права і позитивного права [8, с. 153].

Природне право не може призвести до анархії, оскільки на ньому побудований світ, онтологічні засади. Але для людини зі свобідною волею воно виглядає хаотичним. Природний хаос не може призвести до анархії, оскільки всі життєві процеси самореалізуються. Основне, щоб людина глибше “прислухалася” до природного права. Тому в одній з основних праць Бентама “Деонтологія, або наука про мораль” він виводить принцип внутрішнього імперативу обов’язку людини, який ґрунтується на природному праві, але виступає у формі морального обов’язку.

Саме слово “деонтологія” Бентам ввів несвідомо із природного права, де фігурує “онтологія”. Фактично “деонтологія” означає життєдіяльний процес під кутом зору природного права. Життя людини складається з суцільних обов’язків. Виконати їх можна у полі позитивного права і у просторі природного права. Але у першому випадку якість буде нижчою, ніж у другому. Тому більше користі у другому випадку. Ось і бентамівський утилітаризм (користь) полягає у внутрішньому імперативі обов’язку, як природному обов’язку людини.

Тобто у Бентама теорія природного права розвивається на “тіньовому принципі”. Він вдається до розвитку природно-правового вчення, але затмарений юридичним позитивізмом, формулює непослідовні думки, не вникає у глибинну сутність природи.

Отже, поява юридичного позитивізму в Західній Європі є закономірним явищем, оскільки поява великої кількості видатних філософів у період бурхливого розвитку капіталістичних відносин, масових відкриттів у фізиці, біології, астрології,

хімії сприяли раціональному поясненню природного права. Не знаходячи аналогічних відкриттів у природному праві, філософи почали обґрунтовувати позитивне право, яке швидко розвивалось і не встигало за летом технічного і суспільного прогресу XIX століття. Тому появилось філософське право, яке, не заперечуючи природних законів, досліджувало ідею позитивного права. При цьому надавалися пріоритети етичним постулатам, моральним законам та імперативам щоб доповнити позитивне право, не доводити його до повної неспроможності регулювати суспільні відносини. Існувала лише апріорність природного права, яку зводили до моралі, ідеї без метафізики. Пізніше усвідомлення природного права поступово змінює ситуацію з його розумінням на кращу.

Список літератури

1. Большой юридический словарь / Под ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских. — 2-е изд, перераб. и доп. — М.: ИНФРА — М, 2001.
2. Гегель Г.В.Ф. Философия права / Пер. с нем. — М.: Мысль, 1990.
3. Жоль К.К. Философия и социология права: Учеб. пособие. — К.: Юринком Интер, 2000.
4. История философии права. — СПб.: Юрид. ин-т, 1998.
5. Котляревский С.А. Власть и право. Проблема правового государства. — СПб.: Лань, 2001.
6. Нерсесянц В.С. Философия Гегеля. — М.: Юрист, 1998.
7. Новая философская энциклопедия: В 4т. Том 3 / Ин-т философии РАН. — М.: Мысль, 2001.
8. Навч. Посіб / За заг. ред. М.В. Костицького, Б.Ф. Чміля. — К.: Юринком Интер, 2000.
9. Фихте И.Г. Несколько лекций о назначении ученого / Пер. с нем. — Минск: ООО “Попурри”, 1998.

С. С. Сливка

ЕСТЕСТВЕННО-ПРАВОВЫЕ ИСТОКИ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЗИТИВИСТСКОЙ КОНЦЕПЦИИ

Исследуется естественное право в период зарождения позитивизма в Европе. Используются труды известных философов И. Канта, И. Фихте, Г.В. Гегеля и Бентама, раскрываются причины критики естественного права. Доказывается необоснованность отрицания естественного права как одного из источников юридического позитивизма.

S. S. Slyvka

NATURAL AND LEGAL SOURCES OF THE FORMATION OF POSITIVISM CONCEPTION

The article presents a study into the natural law in the period of the origination of positivism in Europe. The reference is made to works of I. Kant, J. Fichte, G. W. F. Hegel, and J. Bentham. The reasons of criticism of natural are presented. The negation of natural law as one of the sources of legal positivism is proved to be groundless.